

e-ISSN: 2148-0494

Dergiabant

Cilt/Volume: 10, Sayı/Issue: 2
(Kasım/November 2022)

Safedî'nin *Keşfü'l-esrâr* ve Ebû Hayyân'ın *el-Bahrü'l-muhît* İsimli Tefsirlerindeki Kıraat Farklılıklarının Kur'ân'ın Yorumlanmasına Katkısı

The Effect of Reading Differences on the Interpretation of the Qur'^{ân}
Based on the Comparison of al-Şafadî's *Kashf al-Asrâr* and Abû
Ḥayyân's *al-Baḥr al-Muḥîṭ*

İshak Kızılaslan

Dr. Öğr. Üyesi., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı

Asst. Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Theology,
Department of Qur'^{ân} Reciting and Qir'^ât Science
Istanbul/Turkey

ishakkizilaslan@yahoo.com

orcid.org/0000-0001-5272-1078

Makale Bilgisi

Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 24 Temmuz 2022

Date Received: 24 July 2022

Kabul Tarihi: 14 Ekim 2022

Date Accepted: 14 October 2022

Yayın Tarihi: 30 Kasım 2022

Date Published: 30 November 2022

Yayın Sezonu: Güz

Publication Season: Autumn

<https://doi.org/10.33931/dergiabant.1147990>

İntihal/Plagiarism

Bu makale özel bir yazılımla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned with a special software and no plagiarism was detected.

Atıf/Cite as

Kızılaslan, İshak. "Safedî'nin Keşfü'l-esrâr ve Ebû Hayyân'ın el-Bahrü'l-muhît İsimli Tefsirlerindeki Kıraat Farklılıklarının Kur'ân'ın Yorumlanmasına Katkısı". *Dergiabant* 10/2 (Kasım 2022), 377-394.
<https://doi.org/10.33931/dergiabant.1147990>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Bolu,
14030 Turkey. All rights reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant>

Safedî'nin *Keşfü'l-esrâr* ve Ebû Hayyân'ın *el-Bahrü'l-muhît* İsimli Tefsirlerindeki Kıraat Farklılıklarının Kur'ân'ın Yorumlanmasına Katkısı

Öz

Hız Peygamber'in "yedi harf ruhsatı" olarak bilinen müsaadesine dayalı kıraat farklılıkları tamamı ile nakle dayalı bir rivâyet ilmi olarak ilm-i kıraatin ortaya çıkması ile neticelenmiştir. Memlûk dönemi, özellikle hicrî 7-10. yüzyıllar arası, tefsir, kıraat ve diğer İslâmî ilimlerin gelişimi açısından İslam tarihinin en parlak dönemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Nitekim Moğolların Bağdat'ı işgali ve Endülüs'ün haçlı seferlerine (*Reconquista*) maruz kalması nedeniyle Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 671/1273) ve Ebû Hayyân el-Endülûsî (ö. 745/1344) gibi meşhur müfessirler bu dönemde Memlûk saltanatına sığınmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca İzzeddîn b. Abdüsselâm (ö. 660/1262), İbnü'l-Müneyyir el-İskenderî (ö. 682/1284), Takiyyüddin ibn Teymiyye (ö. 728/1284), Şemsüddîn ez-Zehabî (ö. 728/1328), İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ve Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) gibi tefsir ve kıraat âlimlerinin tamamı Memlûk saltanatının farklı şehirlerinde ikamet etmişlerdir. Bu araştırmada kıraat farklılıklarının âyetlerin yorumlanmasındaki etkisine genel bakışın yanında, özel olarak birbiri ile çağdaş iki önemli müfessirin, Safedî ve Ebû Hayyân'ın tefsirlerinde bu farklılıkları kullanım ve değerlendirilme tarzları karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Bu araştırmada, her ne kadar kıraatlerin tercihi açısından farklı yaklaşımlara sahip olsalar da her iki müfessirin de kıraat farklılıklarını nahiv ilmi gibi diğer ilimlerle irtibatı içerisinde açıkladıkları ortaya konmaktadır. Makalenin özgün yönü bu iki müfessirin, kıraat farklılıklarına tefsirlerinde dönemin diğer tefsir âlimlerinden çok daha fazla yer vermiş olmalarının ortaya konmasında merkezileşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi, Tefsir, Kıraat Farklılıkları, Safedî, Ebû Hayyân el-Endelûsî.

The Effect of Reading Differences on the Interpretation of the Qur'ân Based on the Comparison of al-Şafadî's *Kashf al-Asrâr* and Abû Ḥayyân's *al-Baḥr al-Muḥîṭ*

Abstract

The Mamlûk period, especially the 7th-10th centuries (A.H), is considered to be one of the greatest periods of Islamic history in terms of the improvements of tafsîr, qirâ'a and other Islamic sciences. Thus, because of the Mongol invasion of Baghdad and the Reconquista (Crusades) of Andalusia, many scholars like Abû 'Abdallâh al-Qurtubî (d. 671/1273), Abu Hayyân al-Andalusî (d. 745/1344), who wrote famous tafsir works, had to relocate to the Mamlûk States in this period. In addition, scholars like 'Izz al-Dîn b. 'Abd al-Salâm (d. 660/1262), Ibn al-Munayyir al-Iskandarî (d. 682/1284), Taqî al-Dîn b. Taymiyya (d. 728/1284), Shams al-Dîn al-Dhahabî (d. 728/1328), Ibn al-Jazarî (d. 833/1429) and Jalâl al-Dîn al-Suyûtî (d. 911/1505), who authored valuable books in tafsîr, qirâ'a, and other Islamic and Qur'anic sciences, all resided in different cities of Mamlûk Sultanate. In this research, the effect of the differences in reading on the interpretation of the âyats in general, and the ways of evaluating these differences in the tafsîrs of two contemporary commentators, al-Şafadî and Abû Ḥayyân, were examined comparatively. This point is the original aspect of the article and its contribution to the literature. In this research, it is revealed that although they have different approaches in terms of the choice of readings, both commentators explain the differences in reciting in their tafsîr in connection with other Arabic sciences such as the science of naḥw.

Keywords: Recitation of the Qur'ân, The Science of the Readings of the Qur'ân, Tafsîr, Şafadî, Abû Ḥayyân.

Giriş

İslâmî ilimler, Kur'ân-ı Kerîm'i ve onun anlaşılıp yorumlanmasını merkeze alarak şekillenmiştir. İlk dönemlerden itibaren âyetlerin anlaşılması ve tefsirinde kendisine başvuru temel noktalardan biri de kıraat farklılıkları olmuştur. Hz. Peygamber'in ashabına bir kolaylık olmak üzere verdiği müsâdeye dayanan bu farklılıklar muhafaza edilmiş ve hem kıraat ilminin teşekkül ve temellendirilmesinde hem de Kur'an'ın anlaşılmasında bir başvuru kaynağı olmuştur. Özellikle bazı fikhî hükümlerin müçtehitler tarafından farklı bir şekilde konulmasında bu kıraat farklılıklarının da tesiri olmuştur.

İlm-i kıraat; nakledenlerine istinâden Kur'ân-ı Kerîm kelimelerinin edâ keyfiyet ve farklılıklarını inceleyen bir ilimdir.¹ Bu tanım da belirtildiği gibi bu, akîl çıkarımlara ve tecrübeler dayanan bir dirâyet ilmi olmayıp semâ'î esas alan bir rivâyet ilmidir. Bu ilim, sahabenin kendi lehçelerinin yol açtığı telaffuz zorlukları dolayısıyla Hz. Peygamber tarafından verilen yedi harf ruhsatına dayanmaktadır. Bazı kıraat farklılıkları fikhî bir hükme ulaşma anlamında da farklılıklara neden olmuştur. Bu farklılıklara tefsirlerde sıkça rastlandığı gibi kıraat âlimlerinin eserlerinde de yer verilmiştir. Bunların anlamda değişikliğe yol açanları, kelimelerin yapılarında meydana gelen ve "ferşî" olarak isimlendirilen farklılıklardır. Kıraat farklılıkları müfessirlerin tamamı tarafından önemle incelenmiştir.²

Bu makalede yaşadıkları dönemin büyük müfessirlerinden Yusuf b. Hilal es-Safedî'nin (ö. 696/1296) *Keşfü'l-esrâr ve Hetkü'l-estâr* adlı eseri ile muâsırı ve aynı bölgenin bir diğer âlimi Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-Muhît* isimli tefsiri kıraat farklılıklarının ele alınış tarzı açısından mukayeseli bir şekilde incelenecektir. Bu incelemeye bir mukaddime olmak üzere ilk olarak kıraat farklılıklarının genel bir şeması çizilecektir. Bu minvalde ulemanın âyetleri yorumlarken kıraat farklılıklarına verdikleri öneme değinilecektir. Hüküm istinbâtı ve tercih noktalarından âlimlerin kıraat farklılıklarını nasıl kullandıkları ele alınacaktır. Her müfessirin kendi fikhî ve kelâmî yaklaşımının kıraat farklılıklarının değerlendirilmesinde belirleyici olduğu iddiası bu iki müfessirin eserleri bağlamında ispat edilmeye çalışılacaktır. Müfessirler arasında müstesna bir konuma sahip olan bu iki âlimin tefsirlerinde kıraat farklılıklarına ciddi olarak yer vermeleri dikkat çekicidir. Bu çalışmanın ortaya koyduğu üzere bu iki çağdaş âlim, meseleyi sadece teorik düzlemde ele almamış hem tek tek âyetlerin yorumlanması hem de ahkâm noktasında bu kıraat farklılıklarının sahip olduğu etkiyi ortaya koymuşlardır.

¹ İmam Şemsüddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn*, tkd. Ahmed Muhammed Şakir (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1350/1932), 3; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 50.

² Bu tür kıraat farklılıkları için bk. Murat Akkuş, "Kıraatlerin Tefsire Etkisi: İbn Âşûr Örneği", *Mütefekkir* 2/3 (Haziran 2015), 118-176. Yine bk. Yaşar Akaslan, "Kıraat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 6-31.

1. Kıraat Farklılıkları

İlm-i kıraat; nakledenlerine istinâden Kur'ân-ı Kerîm kelimelerinin edâ keyfiyet ve farklılıklarını inceleyen bir ilimdir.³ Bu tanımda da belirtildiği gibi bu, aklî çıkarımlara ve tecrübelerle dayanan bir dirâyet ilmi olmayıp semâ'î esas alan bir rivâyet ilmidir. Bu ilim, sahabenin kendi lehçelerinin yol açtığı telaffuz zorlukları dolayısıyla Hz. Peygamber tarafından verilen yedi harf ruhsatına dayanmaktadır. Bazı kıraat farklılıkları fikhî bir hükme ulaşma anlamında da farklılıklara neden olmuştur. Bu farklılıklara tefsirlerde sıkça rastlandığı gibi kıraat âlimlerinin eserlerinde de yer verilmiştir. Bunların anlamda değişikliğe yol açanları, kelimelerin yapılarında meydana gelen ve “ferşî” olarak isimlendirilen farklılıklardır. Kıraat farklılıkları müfessirlerin tamamı tarafından önemle incelenmiştir.

1.1. Erken Dönem Kıraat-Tefsir İlişkisi

Sahabe, âyetlerin anlamı hakkında bir sorunla karşılaştıklarında Hz. Peygamber'e müracaat etmişlerdir. Bunu sağlayan en önemli iki unsur; Kur'ân'ın fasih bir Arapça ile inzal edilmiş olması ve lüzumu halinde Hz. Peygamber'in bizzat müdahaleleridir. Fetihler neticesinde İslam topraklarının genişlemesi ve yeni kültür, dil, algılayış unsurlarının devreye girmesi ile asr-ı saâdet sonrası dönemlerde Kur'ân'ın anlaşılması bir mesele olarak doğmuştur. Bu mesele Kur'ân ilimlerinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde de belirleyici bir rol oynamıştır. Tefsir eserlerinin özellikle mukaddimelerinde kıraat farklılıklarına dair değerlendirmeler yer almıştır.⁴ Âyetlerin yorumunda veya manası kapalı görünen bazı kelime ve cümlelerin şerh edilmesinde kıraat farklılıkları devreye sokulmuştur. Bu konuyu ayrı başlık altında inceleyen müfessirler de vardır.⁵ İlk dönem müfessirlerinden Taberî (ö. 310/923) kıraat farklılıklarına yer vermiş ve bunlar arasında tercihte bulunmuştur.⁶ Süyûtî de Kur'ân ilimlerini incelediği eserde kıraat ilmini, bir müfessirin bilmesi gereken ilimlerden kabul etmiştir.⁷ Müfessirlerin âyetlerin anlaşılmasında olumlu olacağını düşündükleri yerlerde şâz kıraatlerden istifade ettikleri de görülmektedir. Kıraat âlimleri, bilhassa anlam ve yorum meselesine

³ İmam Şemsüddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibîn*, tkd. Ahmed Muhammed Şakir (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1350/1932), 3; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 50.

⁴ Tefsirde okuyuş farklılıklarının kullanımına dair ayrıca bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, nşr. Abdullah b. Abdülhasen et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 1/7.

⁵ Kur'ân'ın tefsirinde kıraat farklılıklarının konumu için bk. Ebû Ai el-Fadl b. el-Hasen et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-'ulûm, 1426/2005), 1/9-11; Muhammed b. Abdî'l-Kerîm eş-Şehristânî, *Mefâti'hü'l-esrâr ve Mesâbihü'l-ibrâr*, nşr. Muhammed Ali Azerşeb (Tahran: Merkezül-bühûs ve'd-dirâsât li't-türâsi'l-mahtût, 1429/2008), 1/31-37. Bu konunun benzer bir değerlendirmeye tabi tutulduğu bir sempozyum bildirisi için ayrıca bk. İshak Kızılaslan, “Kıraat Farklılıklarının Âyetlerin Anlamı ve Yorumlanmasındaki Etkisi/Çağdaş Oryantalizmin Yaklaşım Tarzı”, *11. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (UBAK)*, ed. Esra Türe vd. (Ankara: Asos Yayınları, 2021), 131-138.

⁶ Taberî'de kıraat farklılıklarının ele alınışına dair bk. Sıtkı Güllü, “Taberî'nin, Tefsirindeki Kıraat Değerlendirmeleri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (İstanbul: 2004), 65-85; İsmail Karaçam, *Kıraat İliminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri* (İstanbul: İFAV, 2013), 130.

⁷ Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dimeşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1407/1987), 1/255.

yoğunlaşmadıklarından yalnızca ferşî farklılıklara değil, kıraat farklılıklarının büyük bir kesimini oluşturan ancak anlama etkisi olmayan edâ farklılıklarını da ana konuları arasında değerlendirmişlerdir. Bununla beraber edâ farklılıkları, müfessirlerin üzerinde çokça durdukları konulardan değildir.⁸

1.2. Kıraat Farklılıklarının Yoruma Etkisi

İlm-i kıraatta okuyuş farklılıkları iki ana bölümde değerlendirmeye tabi tutulmaktadır: *Ferşü'l-hurûf* [*Ferşî*] ve *edâ* farklılıkları. *İmâle*, *nakil*, *hazf*, *hareke*, *vasıl*, *fasıl*, *sükûn hazf*, *tahkik* gibi edâ farklılıkları âyetlerin anlamında bir değişikliğe yol açmamaktadır. Bir kelimedede imâle yapmak veya yapmamak, bazı ifadelerde nakil uygulamasına gitmek veya tahkik üzere okumak âyetin yorumlanmasında ve manasında bir farklılığa neden olmamaktadır. İlm-i kıraatin en geniş bölümü bu usûl farklılıklarına aittir.⁹ Âyetin anlamında farklılığa yol açan kıraat farklılıkları, kelimenin yapısında meydana gelen değişiklikler anlamındaki *ferşî* farklılıklardır. Ulemânın kendi fikhî veya kelâmî yaklaşımını desteklemek üzere zaman zaman devreye soktuğu kıraat farklılıkları bu bölüme ait olanlardır.

Bu farklılıkların âyetlerin anlaşılmasında bir genişlik imkânı verdiği de söylenmiştir.¹⁰ Bunun ortaya çıkardığı en bilinen neticelerden biri, abdest âyetindeki kıraat farklılığının Ehl-i Sünnet ve Şia'nın uygulamalarında farklılaşmaya yol açmasında görülmektedir. Abdestte yıkanması şart olan uzuvlardan söz eden Mâide 6. âyetteki “ وَ أَزْجُلْكُمْ ” kelimesindeki “lâm” harfinin harekesi İbn Âmir ve Kisâî'nin kıraatine göre “kesra”, diğer kıraat imamlarına göre ise “fetha”dır. Bu farklı okuyuş, hükmün istinbâtında da farklılığa sebep olmuştur. *Fetha*'lı kıraatte kelime “وَجُوهَكُمْ” ibaresine atıf olduğu için ayakların yıkanması gerekliliğine; *kesra*'lı kıraat tercih edildiğinde ise bir önceki “بِرؤسِكُمْ” ibaresine atıf olacağından ayakların mesh edilmesinin lüzumuna işaret olarak kullanılmıştır.¹¹

1.3. Tercih İmkânı Sunması Açısından Kıraat Farklılıkları

İhtilafı konularda seçeneklerden birini tercihe yol açıyor olması, kıraat farklılıklarının bir başka mühim işlevidir. Buna Mâide sûresinin 89. âyeti örnek olarak verilebilir. Bu âyette kendisine hürriyeti verilecek olan kölenin Müslüman olup olmadığı belirtilmemiştir. Söz konusu âyetin “رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ” şeklindeki kıraati, bunun mümin bir köle olmasını şart koşturmuştur. Dolayısıyla bu âyetin farklı kıraatleri, mezhep imamlarının hüküm istinbatında farklılaşmasına sebebiyet vermiştir. Bundan mütevellit İmam-ı Şâfiî

⁸ Zemahşerî'nin kıraat farklılıklarına dair yaklaşımının nakledildiği bir çalışmada benzer bir değerlendirme için bk. Mustafa Kılıç, “Zemahşerî'nin Kıraatleri Kabul Şartları”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (Haziran 2015), 150.

⁹ Benzer bir yorum için bk. Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 161.

¹⁰ Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 118.

¹¹ İbn Atiyye'nin tefsirinde farklı kıraatler nedeniyle fikhî hükmün de farklılaşmasının incelendiği bir doktora tezinde kadınların aybaşı hallerinden sonraki durumlarına dair mezhepler arasında meydana gelen değerlendirme ve hüküm farklılıkları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Şia'nın bu meseleye yaklaşımındaki yanılığın da ortaya koyan bu eleştirel değerlendirme için bk. Rifat Ablay, *İbn Atiyye Tefsirinde Kıraat Olgusu* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 218-220.

(ö. 204/820), âzâd edilecek kölede Müslüman olma şartı ararken Ebû Hanîfe, farklı bir kiraati hükme esas alarak mevzubahis kölede iman şartını koymamıştır.¹² Kiraat farklılıklarının umûmî bir hükmün tahsisinde kullanıldığı da olmuştur. Kiraat farklılıklarından kaynaklı ortaya çıkan farklı hükümlere dair bilgiler veren İbnü'l-Cezerî, Nisâ sûresi 12. âyetinde Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın ve ismini vermediği başka bazı sahâbîlerin “ وَ لَهُ أَخٌّ أَوْ أُخْتٌ مِنْ أُمَّه ” şeklindeki kiraatlerinin “anne tarafından bir erkek ve bir kız kardeş” olarak hükmü tahsis ettiğini söylemektedir. Bu kiraat, ortaklıkta miras paylaşımının nasıl olacağı noktasında mezhep imamaları arasında içtihat farklılıklarına sebebiyet vermiştir.¹³ İbnü'l-Cezerî, farklı ibare kullanılsa da aynı manayı ifade eden kullanımlardan ve iki hükmü bir araya toplamaya fırsat veren farklılıklardan söz etmektedir. O aynı zamanda, kiraat farklılıklarının neden olduğu kelâmî hüküm farklılıklarına misaller getirmektedir. İnsân sûresi 76. âyetindeki (وَ إِذَا رَأَيْتَ نَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَ مُلْكًا كَبِيرًا) kelimesinin “mîm” harfinin kesrası ile (مُلْكًا - *milken*) kiraati de vardır. Bu şekildeki kiraat, cennette muazzam bir hükümdarın varlığı şeklinde bir yoruma gidilmesine yol açmış, bu da ru'yetullâh konusunda delil olarak sunulmuştur. İbnü'l-Cezerî'ye göre böyle bir anlam zenginliği, ehl-i hakkın dalalette bulunanlara karşı büyük bir hüccet elde etmesine vesile olmuştur.¹⁴

Bunların mezheplerin oluşumuna yol açan sebeplerden mi olduğu yoksa bu farklılıkların mezhepler oluşuktan sonra mı devreye sokulduğu üzerinde tartışılmış bir meseledir. Hz. Peygamber'e kadar tevâtür yolu ile götürülebiliyor olması dolayısıyla bu kiraat farklılıklarının öncelikle mezheplerin teşekkülünde rol oynadığı söylenebilir. Kiraat imamaları arasında Hafs rivâyetini tercih ediyor olmalarına rağmen Şiânın, ayakların meshi noktasında kesra'lı kiraati esas almaları da bu yaklaşımı desteklemektedir.¹⁵

1.4. Anlamda Değişikliğe Yol Açan Kiraat Farklılıkları

Bazı farklı kiraatler anlamda değişikliğe neden olsa da fikhî veya kelâmî açıdan farklı hüküm istinbâtına yol açmamaktadır. Sebe' sûresinin 19. âyetindeki “ فَتَأْتُوا رَبَّنَا بِأَعْدٍ بَيْنَ ” ibaresinin farklı okuyuşlarının çeşitli anlamlara imkân vermesi buna örnek olarak getirilebilir. Kiraat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hişâm “بَاعِدُ” ibaresini “بَعِدُ” İmam Ya'kûb “بَاعِدُ” geri kalan kiraat imamaları bugünkü Kur'ân Mushafında yazılı olan “بَاعِدُ” okuyuşunu tercih etmişlerdir. Birinci ve üçüncü tercihe göre mana “Rabbimiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır dediler”, İmam Ya'kûb'un okuyuşuna göre ise “Rabbimiz konak yerlerimizin arasını uzaklaştırdı” olmaktadır. Birbirini nakzedecek şekilde bir ihtilafı olmasa da farklı anlamlara hamledilebilen bu tür kiraat farklılıklarının varlığı

¹² Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil* (Mısır, 1367/1949), 1/480-481; ayrıca bk. İmam Şemsüddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-'aşr*, nşr. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye), 1/29.

¹³ Kiraat farklılıklarının fikhî içtihatlarda nasıl çeşitliliğe yol açtığına dair farklı örneklerin de verildiği kaynak için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/28-29.

¹⁴ Söz konusu misaller için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/27-29.

¹⁵ Böyle bir yaklaşım için bk. Ayşe Ulya Özek, *Mâide Sûresi 6. Âyet Bağlamında Mesh Meselesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 56. Kiraat farklılıklarının fikhî hükümlere ve mezheplerin oluşumuna etkisine dair ayrıca bk. Ablay, *İbn Atiyye Tefsirinde Kiraat Olgusu*, 207-223.

ortadadır. Bunun bir zenginlik olduğunu ve anlam genişliği sağladığını söylemek mümkündür.¹⁶

1.5. Kıraat Farklılıklarının Tilavette Vakf Farklılığına Yol Açması

Manaya tesiri olmamakla beraber bazı kıraat farklılıklarının tecvidin önemli meselelerinden olan vakf ve ibtida konusunda tasnif açısından etkisinden söz edilmiştir. Bu hususa yer veren İbnü'l-Cezerî, bir kıraata göre vakf-ı hasen olan bir okuyuşun bir başka kıraata göre vakf-ı tâm; aynı şekilde bir kıraata göre vakf-ı tâm olan bir okuyuşun bir başka kıraata göre vakf-ı kâfi olduğunu söyler. İbrahim sûresi 1 ve 2. âyetler arasında böyle bir durum söz konusudur.¹⁷ Sûrenin 2. âyetinin ilk kelimesi olan "الله" lafz-ı celâli, Nâfi' ve İbn 'Âmir kıraatinde olduğu gibi, ref ile okunduğunda vakf-ı tâm söz konusu olurken; diğer kıraat imamlarının tercihinde olduğu gibi, ilk âyetin son kelimesine atfedilerek kesra ile okunduğunda vakf-ı hasen olmaktadır. Aynı şekilde Bakara sûresi 125. âyetteki "مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَ أَمَّا" ibaresinde vakfedilip bir sonraki ifadenin "وَاتَّخَذُوا مِن مَّعَامٍ"¹⁸ ilk kelimesindeki "ح" harfi Nâfi' ve İbn 'Âmir'in tercihinde olduğu gibi fetha ile okunursa vakf-ı kâfi; diğer imamların tamamının kıraatlerinde olduğu gibi kesra ile okunursa vakf-ı tâm meydana gelir.¹⁹ Bunlar, kıraat farklılıklarının tilâvet incelikleri noktasında çok işlevsel bir yöne sahip olduklarını göstermektedir.

2. Safedî'nin *Keşfü'l-Esrâr*'ında ve Ebû Hayyân'ın *el-Bahrü'l-Mühît*'inde Kıraat Farklılıklarının Ele Alınışı ve Bunların Mukayeseli Bir Değerlendirmesi

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere kıraatler, Kur'ân kelimelerinin edâsında farklı ve zengin okuma biçimleri sağladığı gibi, Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasına da büyük katkıda bulunmaktadır. Mütevâtir olması şartı ile her kıraati Kur'ân olarak kabul edenler esasa alındığında âyetlerdeki kelimeleri farklı manalara hamletmek mümkündür.²⁰ Bununla beraber kıraatlerin, âyetlerde geçen bazı müphem ve âm ifadeleri açıklığa kavuşturduğu veya tahsis ettiği de görülmektedir.²¹ Müfessirler kıraat vecihlerine ve aynı zamanda oluşan anlam farklılıklarına değinmektedirler. Onların zaman zaman kıraat vecihleri arasında tercihte ve hatta tenkitte buldukları da müşahede edilmektedir.

¹⁶ Başka örnekleri görmek için bk. Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 122.

¹⁷ İbrâhîm 14/1-2.

¹⁸ el-Bakara 2/125.

¹⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 182. Bu şekilde bir yoruma ilk yer veren İbnü'l-Cezerî olduğu söylenebilir. Mesela eserinde vakf ve kısımlarına geniş bir şekilde yer veren Zerkeşî, kıraat farklılıklarının vakıf çeşitlerinde de farklılaşmaya yol açtığından bahsetmemiştir. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 2008), 1/339-375.

²⁰ Farklı ilim dallarında yapılan Kur'ân tanımları ve kıraat âlimlerinin yaptıkları Kur'ân ve kıraat tanımları üzerinden Kur'ân-kıraat özdeşliğine dair bir çalışma için bk. Muhammed İsa Yüksek, "Tanımları Bağlamında Kur'ân-Kıraat Özdeşliği", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/2 (2015), 243-247.

²¹ Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasında farklı kıraatlerin katkıları ile ilgili bk. Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rölü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 177 vd. Ayrıca bk. Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler* (İstanbul: EnsarYayınları, 2013), 235-236.

Hicri VII. asırda Memlûk devletinde yaşayan Yusuf b. Hilal es-Safedî, *Keşfü'l-esrâr ve Hetkü'l-estâr* isimli eserinde gerek mütevâtir gerekse de şâz kıraatlara işaret etmekle kalmamış, lüzumu halinde zikrettiği kıraatler arasında telif ve tercih yaparak âyetlere yorum zenginliği katmaya gayret etmiştir.²² Safedî gibi Memlûk devletine göç eden muasırı Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin de *el-Bahrü'l-Muhit* ismini taşıyan tefsirinde kıraat farklılıklarını bolca kullandığı görülmektedir.²³ Makalenin bu bölümünde bu iki müfessirin kıraat vecihlerini göz önünde bulundurarak âyetleri nasıl tefsir ettikleri örnekler verilerek ve mukayese edilerek maddeler halinde incelenecektir.

2.1. Kıraat Vecihleri Arasındaki Anlam Farklılıklarına Dair Açıklamalar

Bir kıraat âlimi olan İbn Hâleveyh'in (ö. 370/980) *Tevcihü'l-Kıraat'a*²⁴ dair eserine benzer şekilde, müfessirler de âyetleri izah ederken farklı kıraat vecihlerinden yararlanmışlardır. Burada kıraatlara yaklaşımları incelenen bu iki müfessirin tefsirlerinde kıraat vecihleri nedeniyle ortaya çıkan anlam farklılıklarına "إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ" ("Müttakîler ise hakikaten güvenilir bir makamdadırlar")²⁵ âyeti örnek olarak verilebilir. Söz konusu âyette geçen "مَقَامٍ" kelimesine ilişkin iki farklı kıraat veçhi nakledilmektedir. Nâfi' (ö. 169/785), İbn Âmir (ö. 118/736), Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48) ve A'meş (ö. 148/765) söz konusu kelimeyi ötre ile "مُقَامٍ" şeklinde okurken diğer kıraat âlimleri fetha ile "مَقَامٍ" olarak okumuşlardır.²⁶ Safedî bu iki kıraatte bulunan anlam farklılıklarını şöyle açıklamıştır:

"مَقَامٍ" kelimesi, "م" harfinin ötre ile okunmasıyla "ikamet", fetha ile okunması ile ise "mekân" anlamına gelmektedir [بالضم الإقامة وبالفتح المكان].²⁷

Ebû Hayyân bu âyette, söz konusu kelimeyi ötre ve fetha ile okuyan âlimlerin isimlerine işaret etmiş fakat iki kıraat veçhi arasındaki anlam farklılıklarına değinmemiştir. Bununla beraber başka âyetlerde bu farklılıklara işaret etmiştir. Mesela Bakara sûresi 259. âyette geçen "نَنْشُرُهَا" kelimesi için anlamlarıyla beraber beş kıraat veçhinden söz etmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- "ن" ve "ر" harfinin ötresi "نَنْشُرُ" ile "ن" harfinin fethası ile "نَنْشُرُ" şeklinde okunuş tarzı.²⁸ Ebû Hayyân, bu iki okunuş tarzının "أحيا/yaşama döndürmek" anlamına gelen "أَنْشُرُ" ve "نَشْرُ" fiilinden geldiğini ifade etmektedir.²⁹

²² Safedî'nin hayatı ve tefsiri hakkında geniş bilgi için bk. Ahmad Mukhtar Adam, "Yusuf b. Hilal Es-Safedî (v. 696/1296) ve Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr Adlı Tefsirindeki Metodu," *Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi (DÜİFAD)* 4/1 (2020), 40-63.

²³ Ebû Hayyân'ın hayatı ve eseri ile ilgili bk. İbrahim Kocabıyık, "Ebû Hayyân ve el-Bahrü'l-Muhit Adlı Tefsiri," *Akademik Platform İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3/2 (2019), 195-208.

²⁴ İbn Hâleveyhî'nin (ö. 370/980) *el-Hucce fi'l-kıraati's-seb'a'sı*, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin (ö. 370/980) *İlelü'l-kirâât'ı* ve Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 537/1045) *el-Keşf 'an vücûhi'l-kirâ'âti's-seb' ve 'ilelihâ ve hücecihâ'sı* gibi tevcih, vucûh, ilel veya ihticâcû'l-kıraata dair eserler, dilbilgisi açısından kıraat vecihlerine dair açıklama ve o vecihlerden ortaya çıkan anlam farklılıklarına konu alan eserlerdir. *Tevcihü'l-kıraat* kavramı ve ona ilişkin yazılan eserler ile ilgili bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/339.

²⁵ ed-Duhân 44/51.

²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/371; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfû füzalâ'i'l-beşer bi'l-Kirâ'âti'l-erba'ate 'aşer* (Beyrut-Kahire: Âlemü'l-Kütüb-Mektebetü'l-Külliyât el-Ezheriyye, 1987), 2/464.

²⁷ Ebü'l-Fezâil Cemaleddin Yusuf b. Hilal es-Safedî, *Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr*, thk. Bahattin Dartma (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 4/68.

- “ن” ve “ز” harfinin ötresi “نُنشُرُ” ile “ن” harfinin fethası ve “ش” ile “ز” harfinin ötresi ile “نُنشُرُهَا” şeklindeki kıraat.³⁰ Ebû Hayyân, نُنشُرُهَا ve نُنشُرُ kıraatlerinin, “نُنشُرُهَا/onu hareket ettiririz” yahut “yaşamına döndürmek üzere kemiklerini düzenleriz” manasına geldiğine işaret etmektedir.³¹

- “ي” ile “نُنشِيهَا” şeklindeki kıraat veçhi.³² Ona göre bu kıraat, “نَخْلَقُهَا/yaratırız” anlamına gelmektedir.³³

İki müfessirin kıraat vecihleri arasında anlam farklılıklarına değerlendirmelerine ilişkin verilebilecek bir başka örnek Mücâdele sûresinde geçen “والذين يظَاهرون من نسائهم” (“İçinizden zihar ile kadınlarından ayrılmaya kalkışan kimseler...”) ³⁴ âyetindeki “يظَاهرون” kelimesidir. Safedî, söz konusu kelime ile ilgili kıraat âlimlerinden nakledilen iki okunuş tarzını zikretmektedir. Bunlardan birisi, şeddeli “ظ” ve “هـ” harfiyle “يظَاهَرُونَ” kıraatidir. Safedî, bu okunuş tarzının Araplar arasında meşhur olan *zihâr* muamelesi anlamına geldiğini söyler. Diğer kıraat ise “يَنْظَاهرون” okunuşudur. Ona göre bu okunuş, *zihâr* değil “المظاهرة” [desteklemek] anlamındadır.³⁵

Ebû Hayyân ise söz konusu kelime ile ilgili “يظَاهَرُونَ”, “يَنْظَاهرون”, “يَنْظَاهرون” ve “يَنْظَاهَرُونَ” olmak üzere dört kıraat veçhi zikretmiştir. Bununla beraber o, bütün bu okunuş tarzlarının *zihâr* anlamına geldiğini söylemiştir.³⁶

Aynı şekilde Talâk sûresinin “وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيَّنَةٍ” (“Apaçık bir hayasızlık yapmaları hali bir yana onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar”³⁷) âyetinde geçen “مُبَيَّنَةٍ” kelimesi de misal olarak getirilebilir. Safedî bu âyeti izah ederken şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır:

“مُبَيَّنَةٍ” kelimesi, “ي” harfinin meksûr kılınması ile kıraat edildiğinde ayrılma anlamına gelen “البيّن” kelimesinden türetilmiş olur. Zira koca, boşamış olduğu hanımıyla ancak *iddet* süresi doldurduktan sonra cinsel ilişkide bulunabilir. Fakat kadının fuhuş yapmasıyla aralarında ayrılma gerçekleşir. Bu ise, “مُبَيَّنَةٍ” kelimesindeki “ي” harfinin

²⁸ Nâfi (ö. 169/785), İbn Kesîr (ö. 120/735), Ebû Amr (ö. 154/771), İbn Âmir (ö. 118/736), Ya’kûb (ö. 205/821), Ebû Ca’fer (ö. 130/747-48) ve İbn Abbâs (ö. 68/687-88) bu kelimeyi “نُنشُرُهَا” şeklinde okumuşlardır. Ebû Hayyân ise İbn Abbâs (ö. 68/687-88), el-Hasen (ö. 110/728) Ebû Hayave, Ebân ve Nehâf (ö. 96/714) tarafından okunmuştur. bk. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhît* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 2/305; Abdullatîf Hatîb, *Mu'cemü'l-Kıraat* (Dimaşk-Kahire: Dâru Sa'dî'd-Dîn, 2002), 1/372-373.

²⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/305.

³⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/305; Hatîb, *Mu'cemü'l-Kıraat*, 1/371-72.

³¹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/305.

³² Bu okunuş tarzı Übey b. Ka'b tarafından okunmuştur bk. Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/305; Hatîb, *Mu'cemü'l-Kıraat*, 1/373.

³³ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/305.

³⁴ el-Mücâdele 58/2.

³⁵ Safedî, *Keşfü'l-Esrâr*, 4/278; Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dimyâtî, *İthâfû füzalâ'i'l-beşer bi'l-Kirâ'âti'l-erba'ate 'aşer* (Beyrut: Âlemü'l-Kitap, 1987), 2/525-556; Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü'l-hancı, 1990), 3/138-139; Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, ed. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 22/457; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' Li-Ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 20/285; Ahmed Muhtar Ömer - Abdül'Âli Sâlim Mekram, *Mu'cemü'l-Kıraati'l-Kur'âniyye* (Kuveyt: Metbûâtü Camiatü'l-Kuveyt, 1988), 7/97-98.

³⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 8/231.

³⁷ et-Talâk 65/1.

kesresiyle kıraatinin yol açtığı neticedir. Söz konusu kelimedeki “ي” harfinin fethası ile kıraat edenlere göre bu, kadının fuhuş yaptığı hakkında şahitlerin tanıklıklarına delalet eder.”³⁸ Safedî’nin bu izahından anlaşıldığı üzere Talâk sûresinin 1. âyetinde geçen “مُبَيَّنَةٌ” kelimesiyle ilgili iki okunuş tarzı bulunmaktadır. Birincisi “ي” harfinin meksûr olması şekliyle “مُبَيَّنَةٌ” kıraati, bu da ayrılma “الين” anlamına gelmektedir. Diğer okunuş tarzı ise “ي” harfinin fethası “مُبَيَّنَةٌ” kıraatidir. Bu ise “şahitlik edilen” manasındadır.

Ebû Hayyân da A'râf sûresinde geçen “وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ” (“Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur”)³⁹ âyetindeki “بُشْرًا” kelimesine dair farklı kıraat vecihlerine değinmekte ve bu farklılıktan mütevellit anlamlara işaret etmektedir. Ona göre, “ب” ve “ش” harflerinin ötresi ile “بُشْرًا”⁴⁰ şeklindeki kıraat uyarınca kelime, müjdeleyici anlamına gelen “بشيرة” kelimesinin çoğuludur. Fethalı “ن” ve “ش” harflerinin sükûnü ile “نُشْرًا”⁴¹ şeklinde okunmasıyla ise mezkûr kelime, “طوى / katlamak” kelimesinin zıttı olan “نشر” yahut hayat vermek anlamına gelen “نُشْرًا ve نُشْرًا” fiilinden türemiş olmaktadır.⁴²

Konuyla ilgili başka bir örnek Kamer sûresinin “فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ” (“Biz de derhal nehir gibi devamlı akan bir su ile göğün kapılarını açtık”)⁴³ âyetinde geçen “ففتحننا” ifadesidir. Safedî, bu âyeti açıklarken söz konusu ifade ile ilgili iki kıraat veçhini farklı anlamlarıyla birlikte zikretmektedir. Birinci veçhe göre “ففتحننا” kelimesi şeddesiz olarak okunur. Safedî’ye göre bu kıraat, gök kapılarının bir kez açıldıktan sonra kapanması emredilinceye kadar açık kalacağı anlamına gelmektedir. Diğer okuyuşa göre ise kelime şedde ile “ففتحننا” okunur. Ona göre bu, (“kapıları yalnızca kendilerine açılmış Adn Cennetleri vardır”)⁴⁴ âyetinde olduğu gibi mübalağalı bir şekilde göğün açılmasına işaret etmektedir.⁴⁵

Buna benzer bir şekilde Ebû Hayyân, Âl-i İmrân sûresinde geçen وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (“İman edip salih ameller işleyenlere gelince, Allah onların mükâfatlarını tastamam verecektir. Allah, zalimleri sevmez”)⁴⁶ âyetindeki “فَيُوَفِّيهِمْ” ifadesi ile ilgili “فَيُوَفِّيهِمْ” ve “فَيُوَفِّيهِمْ”⁴⁷ olmak üzere iki farklı okunuş tarzına işaret etmektedir. Ona göre birinci okunuş tarzı, “gâibden hitaba geçiş yapılmak suretiyle gelen” *iltifât* edebî

³⁸ Safedî, *Keşfü'l-Esrâr*, 4/346; Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs, Hamze, Kisâî, Halef, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb, söz konusu kelimenin ye harfinin kesresiyle diğer kıraat âlimleri ise fethasıyla okumuşlardır bk. Bennâ, *İthâf*, 2/544.

³⁹ el-A'râf 7/57.

⁴⁰ Âsim, İbn Abbâs, es-Sulemî, “بُشْرًا” olarak okumuşlardır bk. Ömer Mekram, *Mü'cemü'l-Kirâati'l-Kur'âniyye*, 2/372.

⁴¹ Hamza, Kisâî, A'meş ve Halef “نُشْرًا” şeklinde okumuşlardır bk.Ömer Mekram, *Mü'cemü'l-Kirâati'l-Kur'âniyye*, 2/372.

⁴² Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 4/319–320.

⁴³ el-Kamer 54/11.

⁴⁴ Sâd 38/50.

⁴⁵ Safedî, *Keşfü'l-Esrâr*, 4/204–205; İbn Âmir, Ebû Ca'fer, Ravh ve Ruveys şeddeli olarak ففتحننا okumuşlardır. Diğer kıraat âlimleri ise şeddesiz olarak ففتحننا okumuşlardır bk. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ İbn Mücâhid, *Kitâbü-Seb'a fi'l-Kirâ'ât* (Mısır: Dârü'l-Meârif), 618; Bennâ, *İthâf*, 2/506.

⁴⁶ Âl-i İmrân 3/58.

⁴⁷ Hafs, Ruveys ve Hasan el-Basrî, Ebû Hayyân, “فَيُوَفِّيهِمْ”, diğer kıraat âlimleri ise “فَيُوَفِّيهِمْ” şeklinde okumuşlardır. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/499; Bennâ, *İthâf*, 1/380.

sanatını ifade ederken “ن” harfiyle “قَوِّفِيهِمْ” şeklinde gelen diğer kıraat, mütekellimin yüceliğini ve şanını göstermektedir.⁴⁸

2.2. Âyetleri Kıraatlara Göre İrap Etmeleri

Safedî âyetleri tefsir ederken bazı kelime ve ifadeleri hem nahiv hem de sarf yönünden tahlil etmeyi ihmal etmemiştir. Ancak onun âyetleri kıraatlara göre irap etme uygulaması yok denecek kadar azdır. Ebû Hayyân ise, dil tahlilleri yaparken gerek sahih gerekse de şâz kıraatleri kullanmış ve zaman zaman zikrettiği kıraat vecihlerinin irabına ilişkin âlimlerin farklı görüşlerine işaret etmiştir. Safedî'nin kıraatlara göre yapmış olduğu iraplara örnek olması açısından Bakara sûresinde geçen “فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ” (“Tâlût, ordu ile hareket edince, “Şüphesiz Allah, sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Kim onu tatmazsa işte o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alan başka.” dedi)⁴⁹ âyetindeki tefsirine bakılabilir. O, söz konusu âyette geçen “عُرْفَةٌ” kelimesinin irabını yapmak için Bürhânüddîn el-Kirmânî'nin (ö. 500/1106) kelime ile ilgili iki farklı kıraat veçhine göre yapmış olduğu açıklamalara değinmektedir. Birinci kıraat veçhi ile ilgili Safedî, “غ” harfinin ötresi ile “عُرْفَةٌ” olarak okunmasıyla söz konusu kelimenin *mefulü bih* olup “azıcık su” anlamında geldiğini ve failin *müstetir* olduğunu dile getirmiştir. Diğer vecih olan “غ” harfinin fethası ile “عُرْفَةٌ” olarak okunmasıyla ise kelime, öznesi *mahzûf* mastar olmaktadır. Yine Safedî, ikinci kıraate göre “إِلَّا مَنْ اغْتَرَفَ عُرْفَةً بِيَدِهِ” ifadesinin (“ancak kim ondan tatmaz ve sadece eliyle bir avuç su alırsa”) anlamına geldiğini ve bu ifadede cümlenin öznesi olan “su” kelimesinin hafzedildiğini söylemiştir.⁵⁰

Safedî'nin nahvî tahliller yapmak suretiyle farklı kıraatleri ele alış tarzını bu misalde inceledikten sonra şimdi Ebû Hayyân'ın kıraatlara göre yapmış olduğu iraplara ilişkin birkaç örnek vermek yerinde olacaktır:

I. Ebû Hayyân, Mâide sûresinde geçen “قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ” (“Allah, şöyle diyecek: “Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür.”)⁵¹ âyetindeki “صِدْقُهُمْ” kelimesine ilişkin iki farklı kıraat veçhinin bulunduğunu belirtir. Birinci kıraat, “ق” harfinin ötresi ile “صِدْقُهُمْ” şeklindedir.⁵² Bu kıraate göre söz konusu kelime, ona göre “يَنْفَعُ” fiilinin faili olmaktadır. Kelime ile ilgili diğer kıraat veçhi ise “ق” harfinin fethası ile “صِدْقُهُمْ” şeklindedir.⁵³ Ebû Hayyân, bu ikinci veçhe göre kelimenin “لصِدْقُهُمْ” manasında *mef'ûlün leh* olduğunu veya cer harfinin hafzedilmesi ile mensup olup “بصِدْقُهُمْ”in takdirinde olduğunu

⁴⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/499.

⁴⁹ el-Bakara 2 /249.

⁵⁰ Safedî, *Keşfü'l-Esrâr*, 1/283; Tâcülkurrâ Kirmânî, *Garâ'ibü't-Tefsîr ve 'Acâ'ibü't-Te'vîl* (Beyrut: Müesseses Ulûmü'l-Kur'ân), 223; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, İbn Muhaysın, Yezîdî ve Şenebûzî söz konusu kelimenin gayn harfinin fethasıyla “عُرْفَةٌ” olarak okumuşlardır. Diğer kıraat âlimleri ise ötre ile “عُرْفَةٌ” şeklinde okumuşlardır bk. Bennâ, *İthâf*, 1/445-446.

⁵¹ el-Mâide 5/119.

⁵² Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 4/67. Kıraat âlimlerinin kahir ekseriyeti bu vecih ile okumuşlardır.

⁵³ Kaynaklarda bu vecih ile okuyan kıraat âlimlerinin isimleri belirtilmemektedir.

söylemektedir. Ayrıca, bu vecih ile söz konusu kelimenin *müekket masdar* ve *mef'ûlün bih* olabileceğine de işaret etmektedir.⁵⁴

II. Ebû Hayyân, A'râf sûresinde geçen “ يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسٌ ” “التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ” (“Ey Âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takvâ elbisesi... işte o daha hayırlıdır”)⁵⁵ âyetindeki “وَلِبَاسٌ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ” ifadesinin irabını yaparken iki farklı kıraat veçhini zikretmektedir. Birinci vecih, “لِبَاسٌ” kelimesinin mensup kılınması şeklindedir. Bu veçhe göre söz konusu “وَلِبَاسٌ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ” ifadesi, kendisinden önceki cümleye atf olmaktadır. Ona göre diğer vecih ise, “لِبَاسٌ” kelimesinin merfu' kılınması şeklindedir.⁵⁶ Ebû Hayyân, ikinci veçhin irabı ile ilgili bazı âlimlerin “لِبَاسٌ” kelimesinden önce hazfedilmiş mübtedanın bulunduğu ve cümlenin takdirinin “وَهُوَ لِبَاسٌ التَّقْوَىٰ” (“o, takvâ libasıdır”) olduğunu ileri sürdüklerini söylemektedir. Yine o, kimi âlimlerin ise “لِبَاسٌ” kelimesinin mübteda olduğunu ve haberinin hazfedilen “ساتر عوراتكم” cümlesi olduğunu söylediklerini ifade etmiştir. Ebû Hayyân'a göre bu irap şekli doğru değildir. Ona göre “وَلِبَاسٌ التَّقْوَىٰ” ifadesi mübtedadır. “ذَٰلِكَ” kelimesi ise ikinci mübtedadır ve haberi “خَيْرٌ” kelimesidir. Aynı zamanda “ذَٰلِكَ خَيْرٌ” cümlesi, birinci mübtedanın haberidir.⁵⁷

III. Ebû Hayyân, A'râf sûresinde geçen “ إِنَّ رَبَّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ ” “وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ”⁵⁸ âyetindeki “وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ” ifadesinin farklı kıraatleri göz önünde bulundurarak irabını yapmaktadır. Ona göre, bu ifade “مُسَخَّرَاتٍ” kelimesi şeklinde mansup kılındığı takdirde⁵⁹ “مُسَخَّرَاتٍ” kelimesi “وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ” isimleri için “hal”; İbn Âmir'in kıraatine göre merfû kılınması durumunda ise bu kelimeler mübteda ve haber olmaktadır. Ebân b. Sa'leb'in kıraatine göre ise “وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرَ” ifadesi mensup, “وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ” tabiri ise merfû kılınmaktadır. Ebû Hayyân, bu kıraate göre “وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ” ifadesinin mübteda ve haber olduğunu belirtmektedir.⁶⁰

2.3. Şâz Kıraatlere Yaklaşımları

Âyetlerin yorumlanmasında mütevatir ve sahih kıraatler kadar şâz kıraatlerin de büyük etkisi olduğu tefsir eserlerinde müşahede edilmektedir. Diğer klasik müfessirler gibi Safedî ve Ebû Hayyân da rivayet edilen şâz kıraatleri zikretmekte ve o kıraatlere göre meydana gelen anlam farklılıklarını belirtmektedirler. Buna örnek olarak Bakara

⁵⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 4/67. Bu âyette geçen “يوم” kelimesini hangi kıraat imamının mansûb hangisinin merfû okudukları ve bu takdirde âyetin anlamında nasıl bir değişikliğin meydana geldiğine dair bk. Takiyuddin Mehmet Birgivi, *İzhârü'l-esrâr* (İstanbul: Yasin Yayınevi, ts.), 147.

⁵⁵ el-A'râf 7/26.

⁵⁶ Nâfi', İbn Âmir, Kisâi, Ebû Ca'fer, el-Hasen ve Şenebûzî, “س” harfinin mensup, değer kıraat âlimler ise merfû kılmasıyla okumuşlardır. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 4/283-284; Bennâ, *İthâf*, 2/46.

⁵⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 4/284.

⁵⁸ el-A'râf 7/54.

⁵⁹ İbn Âmir dışında kıraat âlimleri, “وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ” ifadesinin mensup, İbn Âmir ise merfû olarak okumuştur bk. Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 4/311; Ömer Mekram, *Mü'cemü'l-Kirâti'l-Kur'âniyye*, 2/369.

⁶⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 4/311.

sûresinde geçen “وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ” (“Halbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil’de Harut ile Marut isimli meleğe indirilene öğretiyorlardı”)⁶¹ âyeti verilebilir. Bu âyette bulunan “الْمَلَائِكَةِ” kelimesi hakkında Safedî şunları söylemektedir:

“قَرَأَ بِكَسْرِ اللَّامِ، فَبِالْكَسْرِ هُمَا بِشَرَانِ، وَهُوَ قَوْلُ أَبِي الْأَسْوَدِ الدَّوَلِيِّ وَالرَّبِيعِ وَالضَّحَّاكِ وَبِهِ قَرَأَ الْحَسَنُ الْبَصْرِيُّ، وَرَوَاهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ.”⁶²

“الْمَلَائِكَةِ” kelimesindeki “ل” harfi kesre ile okunduğunda anlam “iki beşer” demektir. Bu Ebü'l-Esved ed-Düelî, Rebî' ve Dahhâk'ın görüşüdür. Ayrıca İbn Abbas'tan rivayet ederek Hasan-ı Basrî de bu şekilde okumuştur.”

Konuyla ilgili Ebû Hayyân ise kıraat âlimlerinin çoğunluğunun “ل” harfini fetha ile “الْمَلَائِكَةِ” şeklinde okuduklarını ve bu takdirde söz konusu kelimenin “iki melek” anlamına geleceğini söylemektedir. Bununla birlikte Ebû Hayyân da İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688), Dahhâk (ö. 105/723) ve İbn Ebzâ'nın (ö. 70/689 civarı) bu kelimeyi “ل” harfinin kesresi ile “الْمَلَائِكَةِ” şeklinde okuduklarını aktarmaktadır. Ayrıca o, İbn Abbâs'ın bu kıraate dayanarak söz konusu kelimeyi “*Babil’de sihir yapan iki insan*” olarak tefsir ettiğini de belirtmektedir.⁶³

Bu misalde görüldüğü üzere hem Safedî hem de Ebû Hayyân Bakara sûresi 102. âyetini açıklarken İbn Abbas, Ebü'l-Esved ed-Düelî, Dahhâk ve Hasan-ı Basrî gibi âlimlerden nakledilen “şâz” kıraatlerden istifade etmişlerdir.

Safedî ve Ebû Hayyân’da şâz kıraatlerin yer alış şekline dair verilebilecek başka bir örnek A'râf sûresinde geçen “وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَائِكَةً” (“(Şeytan) “Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedi kalacaklardan olursunuz diye yasakladı”)⁶⁴ âyetidir. Söz konusu âyette geçen “مَلَائِكَةً” kelimesi ile ilgili Safedî şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır:

“بِكَسْرِ اللَّامِ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: «هَلْ أَذُكُّ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لِي يَنْبَغِي»⁶⁵

“ل” harfinin kesresi ile [مَلَائِكَةً] şeklinde de okunmuştur. ‘Şeytan “Ey Âdem, sana sonsuzluk ağacını ve çökmeyen bir mülkü göstereyim mi” dedi’ âyeti de buna işaret etmektedir.”

Ebû Hayyân ise “هَلْ أَذُكُّ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لِي يَنْبَغِي” âyetinde geçen “شَجَرَةِ الْخُلْدِ” ifadesini “شَجَرَةِ الْخُلْدِ” ağacından yiyen ebedi yaşayacak ve onun çökmeyen bir mülkü olacak” şeklinde tefsir etmekte ve İbn Abbâs ve Hasan b. Alî'nin “ل” harfinin kesresi ile “إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَائِكَةً” kıraatinin de bu manaya işaret ettiğini ifade etmektedir.⁶⁶

⁶¹ el-Bakara 2/102.

⁶² Safedî, *Keşfü'l-Esrâr*, 1/155; Ebû Zekeriyye el-Ferrâ' de İbn Abbâs'ın “ل” harfinin kesresiyle “الملكين” olarak okuduğu ifade etmektedir bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beirut: Âlemu'l-Kutub, 1983), 1/64.

⁶³ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 1/497.

⁶⁴ el-A'râf 7/20.

⁶⁵ Tâhâ 20/120; Safedî, *Keşfü'l-Esrâr*, 4/178.

⁶⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 4/264.

2.4. Kıraatler Arasında Tercih Meselesi

Bazı müfessirler sahih kıraatleri eleştirmenin ve kıraatler arasında tercih yapmanın doğru olmadığını kabul ederken bunu yanlış bulmayan ve kıraatler arasında tercih yoluna gidenlere de rastlanmaktadır. Safedî, kıraatler arasında tercihte ve yeri geldikçe tenkitte bulunan müfessirler arasında yer almaktadır. Ebû Hayyân'ın ise sahih kıraatler arasında bir ayırım yapmadığı hatta ayırım yapan ve tercihte bulunanları yeri geldikçe eleştirdiği müşahede edilmektedir. Mesela o, Bakara sûresi 249. âyette geçen "إِلَّا" "مَنْ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ" ("Ancak eliyle bir avuç alan başka")⁶⁷ ifadesindeki "غُرْفَةً" kelimesiyle ilgili nakledilen kıraat vecihlerini zikrettikten sonra bazı âlimlerin bu vecihler arasında tercihte bulduklarını söyleyerek şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

"وَهَذَا التَّرْجِيحُ الَّذِي يَذْكُرُهُ الْمُفَسِّرُونَ وَالنَّحْوِيُّونَ بَيْنَ الْقِرَاءَتَيْنِ لَا يَنْبَغِي، لِأَنَّ هَذِهِ الْقِرَاءَاتِ كُلَّهَا صَحِيحَةٌ وَمَرْوِيَّةٌ ثَابِتَةٌ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلِكُلِّ مِنْهَا وَجْهٌ ظَاهِرٌ حَسَنٌ فِي الْعَرَبِيَّةِ، فَلَا يُمَكِّنُ فِيهَا تَرْجِيحُ قِرَاءَةٍ عَلَى قِرَاءَةٍ."⁶⁸

"Müfessirler ve gramercilerin kıraatler arasında yaptıkları bu gibi tercihler doğru değildir. Zira bütün bu kıraatler sahihtir ve Hz. Peygamber'den (sav) nakledilmektedir. Ayrıca, bu kıraatlerin her birisine ilişkin Arap dilinde güzel ve net açıklamalar bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kıraatler arasında bir tercih işleminin icra edilmesi caiz değildir."

Görüldüğü gibi Ebû Hayyân, burada sahih kıraatler arasında tercih etmenin doğru olmadığını açık bir şekilde belirtmektedir.

Yine Ebû Hayyân, En'âm sûresi 16. âyette geçen "يُصْرَفُ"⁶⁹ kelimesi ile ilgili kıraat vecihlerini zikrettikten sonra bazı âlimlerin o vecihler arasında tercihte bulduklarına işaret etmektedir.

"وَقَدْ تَقَدَّمَ لَنَا غَيْرَ مَرَّةٍ أَنَّا لَا نُرَجِّحُ بَيْنَ الْقِرَاءَتَيْنِ الْمُتَوَاتِرَتَيْنِ."⁷⁰

"Daha önce de birkaç defa bizim kıraatler arasından tercihte bulunmadığımızı belirtilmişti" demektedir. Burada da görüldüğü gibi Ebû Hayyân, mütevâtir kıraatler arasında tercihte bulunmadığını ifade etmektedir.

Safedî ise kıraatler arasında tercihte ve yeri geldikçe tenkitte bulunarak Ebû Hayyân'ın değerlendirmelerinden farklı bir yaklaşım uyguladığı görülmektedir. Mesela Mümteherine sûresinde geçen "وَلَا تُمَسِّكُوا بِعَصَمِ الْكُوفِرِ" ("Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın")⁷¹ âyetindeki "تُمَسِّكُوا" kelimesine ilişkin Safedî şöyle bir açıklamada bulunmaktadır:

"ولا تمسكوا، بتشديد السين أولى قراءة لأنه يلزم عنها أيضًا معنى المخففة"⁷²

⁶⁷ el-Bakara 2/249.

⁶⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/275.

⁶⁹ el-En'âm 6/16.

⁷⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 4/91-92.

⁷¹ el-Mümteherine 60/10.

⁷² Safedî, *Keşfü'l-Esrâr*, 1/312-313. Söz konusu kelime ile ilgili kıraat âlimlerden üç farklı okunuş tarzı rivayet edilmiştir. Ebû Amr, Ya'kûb ile Yezîdî, kelimenin "ت" harfinin örtesi ile "س" harfinin şeddesi ile "تَمَسَّكُوا" şeklinde okurken Hasan el-Basrî, "ت" harfinin fethasıyla "س" harfinin de şeddesi ile "تَمَسَّكُوا" olarak okumuştur. Diğer kıraat âlimler ise "س" harfinin şeddesiz "تَمَسَّكُوا" şeklinde okumuşlardır. Ayrıca bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü'l-Seb'a*, 643; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/387.

“س” harfinin şedde ile تُمَسْكُوا olarak okunması daha uygundur. Zira bu okunuş şekli şeddesiz “تُمَسْكُوا” şeklindeki kıraatin anlamını da kapsamaktadır.”

Konuyla ilgili başka bir örnek Tevbe sûresinin 12. âyetinde geçen إِيْمَانٌ لَهُمْ (“Çünkü, onların yeminleri yoktur”)⁷³ ifadesinde görülmektedir. Safedî söz konusu âyetteki “إِيْمَانٌ” kelimesine ilişkin şöyle demiştir:

“الأولى قراءتها بالفتح، لأنه لما عيّن أنهم أئمة الكفر فلا حاجة إلى نفي الإيمان، ويكون المعنى لا إيمان لهم عليكم”⁷⁴

“إِيْمَانٌ” kelimesindeki elif harfinin fetha ile okunması daha uygundur. Zira söz konusu âyette onların küfür önderleri oldukları belirtildikten sonra mümin olmadıklarına işaret edilmesine gerek yoktur. Böylece âyetin anlamı şu şekilde olur: Sizin aleyhinize yeminleri geçerli değildir.”

Bu iki misalde görüldüğü gibi Ebû Hayyân'ın aksine Safedî, âyetlerin manalarını göz önünde bulundurarak mütevâtir kıraatler arasında tercihte bulunmaktadır.

Sonuç

Kur’ân ilimleri âyetlerin anlaşılmasına hizmet etmektedirler. İlimlerin öncüsü olan ilm-i kıraat ise öncelikle “yedi harf ruhsatı” ile meşruiyetini Hz. Peygamber’den almaktadır. Bu ilimde, tevâtüren Hz. Peygamber’e kadar ulaşmış olan kıraat farklılıkları konusu önemli bir yer işgal etmektedir. Bu farklılıkların Kur’ân âyetlerinin anlaşılması ve yorumlanmasında büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu konu, âyetlerdeki anlam genişliği, zenginliği ve bazen de zıtlıklarının neler olduğunu ortaya koyma noktasında tefsir ilminde de büyük bir yer tutmaktadır. Aynı zamanda bu, murâd-ı ilâhînin anlaşılabilmesi için gerekli olduğu durumlarda tefsirde kendisine başvurulmuş ilk ilimlerden olmuştur. Hatta Kur’ân âyetlerinin anlaşılmasında karşılaşılan zorlukların aşılması için bu, bilinmesi zaruri olan ilimler arasında geçmektedir. Bu makalede de ortaya konduğu gibi kıraat farklılıkları Kur’ân’ın anlaşılmasında bir açmaza, zıtlığa yol açmaktan ziyade bir zenginliğe ve kolaylığa imkân sağlamaktadır. Kelime ve cümle yapısındaki zorluklar dolayısıyla ilk bakışta anlaşılmayıp müphem görünen bazı noktaların, bu imkânla bir anlam genişlemesine uğrayarak açık hale geldiği, hatta kimi durumlarda fikhî veya kelâmî bir meselenin hallinde büyük faydası olduğu da müşahede edilmektedir. Kıraat farklılıklarının yanında bu farklılıkları ortaya koyan rivâyet ve nakil zenginliği büyük bir literatürün oluşmasına yol açmıştır.

Bu çalışmada, müfessirler arasında hatırı sayılır ilmi bir konuma sahip aynı dönemde yaşamış iki âlimin tefsirlerinde kıraat farklılıklarına büyük bir yer verdikleri ortaya konmuş oldu. Bununla beraber her iki müfessirin özellikle şâz kıraatlerin tefsirde kullanımını noktasında farklılaştıkları müşahede edilmiştir. Bu müfessirlerden Safedî, mütevâtir kıraat farklılıklarına büyük yer vermiş ve gerektiğinde şâz kıraatlerden de

⁷³ et-Tevbe 9/12.

⁷⁴ Safedî, *Keşfü'l-Esrâr*, 4/293; İbn Âmir, söz konusu kelimenin ilk harfinin kesresiyile إِيْمَانٌ olarak okurken diğer kıraat âlimleri fetha ile إِيْمَانٌ şeklinde okumuşlardır bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'â*, 312; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/278.

yararlanmıştır. Bundan dolayı naklettiği kıraatler arasında gerektiğinde telif ve tercihte bulunmaktan çekinmemiştir. Hatta bunun tefsir açısından bir zenginlik ve genişlik olduğunu düşünmüştür. Bununla beraber Ebû Hayyân her ne kadar nahivle ilgili tahlillerde ve yine bazı âyetlerin tefsiri sırasında gerektiğinde şâz kıraatlerden istifade etmiş olsa da Safedî'nin aksine sahih kıraatler arasında tercih yapmayı tasvip etmemekte ve bu şekilde tercih yapanları tenkit etmektedir.

Her ne kadar rivâyet ilmi olsa ve geliştirilme imkânlarından bahsedilemese de kıraat farklılıklarının nasıl ele alınacağı ve Kur'ân'ı yorumlamada kullanımı noktalarında müfessirler arasında canlı bir araştırma ve tartışmanın süregeldiği söylenmelidir.

Kaynakça

- Ablay, Rifat. *İbn Atiyye Tefsirinde Kıraat Olgusu*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Adam, Ahmad Mukhtar. "Yusuf b. Hilal Es-Safedî (v. 696/1296) ve Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr Adlı Tefsirindeki Metodu." *Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi (DÜİFAD)* 4/1 (2020), 40–63.
- Ahfeş el-Evsat, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade. *Meâni'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü'l-hancı, 1990.
- Akaslan, Yaşar. "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar". *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 6-31.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Akkuş, Murat. "Kıraatlerin Tefsire Etkisi: İbn Âşûr Örneği". *Mütefekkir* 2/3 (Haziran 2015), 118-176.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed. *İthâfû Fuzalâ'i'l-Beşer Bi'l-Kirâ'âti'l-Erba'ate 'Aşer*. Beyrut-Kahire: Âlemü'l-Kutub-Mektebetü'l-Külliyât el-Ezheriyye, 1987.
- Birgivi, Takiyuddin Mehmet. *İzhârü'l-esrâr*. İstanbul: Yasin Yayınevi, ts.
- Birşık, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- Çetin, Abdurrahman. *Yedi Harf ve Kıraatler*. İstanbul: Ensar, 2013.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *İthâfû Fuzalâ'i'l-Beşer Bi'l-Kirâ'âti'l-Erba'ate 'Aşer*. Beyrut: Âlemü'l-Kitap, 1987.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf. *El-Bahrü'l-Muhît*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1983.
- Gülle, Sıtkı. "Taberî'nin, Tefsîrindeki Kıraat Değerlendirmeleri". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9. 2004, 65-85.
- Hatîb, Abdullatif. *Mu'cemül-Kıraat*. Dimaşk-Kahire: Dâru Sa'di'd-Dîn, 2002.
- İbnü'l-Cezerî, İmam Şemsüddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l- kirâ'âti'l-'aşr 1*. nşr. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-'ilmiyye.
- İbnü'l-Cezerî, İmam Şemsüddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Müncidü'l-mukri'în ve mürsidü't-tâlibîn*. tkd. Ahmed Muhammed Şakir. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1350/1932.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed Ali b. Yusuf. *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvid*. thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ. *Kitâbü-Seb'a Fi'l-Kirâ'ât*. Mısır: Dâru'l-Meârif.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*. İstanbul: İFAV, 2013.
- Kılıç, Mustafa. "Zemahşerî'nin Kıraatleri Kabul Şartları". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (Haziran 2015), 149-184.
- Kızılaslan, İshak. "Kıraat Farklılıklarının Âyetlerin Anlamı ve Yorumlanmasındaki Etkisi/Çağdaş Oryantalizmin Yaklaşım Tarzı". *11. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (UBAK)*. ed. Esra Türe vd. Ankara: Asos Yayınları, 2021.
- Kirmânî Tâcülkurrâ, Ebü'l-Kâsım Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr. *Garâ'ibü't-Tefsîr ve 'Acâ'ibü't-Te'vîl*. Beyrut: Müessesetü'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Kocabıyık, İbrahim. "Ebû Hayyân ve El-Bahrü'l-Muhît Adlı Tefsiri." *Akademik Platform İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3/2 (2019), 195–208.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân 1*. nşr. Abdullah b. Abdülhasen et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Tabersî, Ebû Ai el-Fadl b. el-Hasen. *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân 1*. Beyrut: Dâru'l-ülüm, 1426/2005.
- Ömer, Ahmed Muhtar - Mekram, Abdül'Âli Sâlim. *Mu'cemül-Kıraati'l-Kur'âniyye*. Kuveyt: Metbûâtü Camiatü'l-Kuveyt, 1988.

- Özek, Ayşe Ulya. *Mâide Sûresi 6. Âyet Bağlamında Mesh Meselesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Safedî, Ebü'l-Fezâil Cemaleddin Yusuf b. Hilal es-. *Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr*. ed. Bahattin Dartma. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayımları, 2019.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* 1. nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ. Dimeşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1407/1987.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdi'l-Kerîm. *Mefâtihü'l-esrâr ve Mesâbihü'l-ebrâr* 1. nşr. Muhammed Ali Azerşeb. Tahran: Merkezü'l-bühûs ve'd-dirâsât li't-türâsi'l-mahtût, 1429/2008.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. ed. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tülücü, Süleyman. "Ma'mer b. Müsennâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/551-552. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2003.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rölü*. Ankara: Fecr, 2005.
- Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl* 1. Mısır, 1367/1949.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân Fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru't-Türâs.
- Yüksek, Muhammed İsa. "Tanımları Bağlamında Kur'an-Kıraat Özdeşliği". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/2 (2015), 221-253.